

Anna Dubownik, Barbara Szyda, Roman Rudnicki

MOŻLIWOŚCI KSZTAŁTOWANIA KAPITAŁU SPOŁECZNEGO NA OBSZARACH WIEJSKICH WOJEWÓDZTWA KUJAWSKO-POMORSKIEGO W OPARCIU O ŚRODKI Z UNII EUROPEJSKIEJ

Zarys treści: Artykuł podejmuje problem pełniejszego wykorzystania możliwości kształtowania kapitału społecznego na obszarach wiejskich województwa kujawsko-pomorskiego, poprzez absorpcję środków z Unii Europejskiej w ramach Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich w perspektywie finansowej 2007–2013. Wyodrębniono osiem działań PROW, które zdaniem autorów oddziaływały na wzmocnienie kapitału społecznego i dokonano analizy przestrzennej ich absorpcji w odniesieniu do potencjału ludnościowego badanego obszaru. Stwierdzono, że działania skierowane na wsparcie różnicowania działalności gospodarczej na obszarach wiejskich oraz na rozwój mikroprzedsiębiorstw istotnie korelowały ze sobą i były wykorzystywane najczęściej w gminach o najwyższym wskaźniku absorpcji pomocy dla młodych rolników. Rozkład przestrzenny wskaźnika absorpcji działań osi LEADER także są istotnie powiązane ze sobą. Wykazano, że największy wpływ absorpcji środków z PROW na kształtowanie kapitału społecznego na obszarach wiejskich widać w gminach powiatów żnińskiego, inowrocławskiego oraz w północno-wschodniej części województwa w powiatach golubsko-dobrzyńskim, wąbrzeskim, grudziądzkim i brodnickim.

Słowa kluczowe: kapitał społeczny, wieś, Program Rozwoju Obszarów Wiejskich, województwo kujawsko-pomorskie.

1. Wprowadzenie

Kapitał społeczny jako zjawisko wielowymiarowe jest przedmiotem badań socjologicznych, ekonomicznych, a także geograficznych. Kapitał społeczny wraz z kapitałem ludzkim na gruncie nauk geograficznych rozpatrywany jest jako czynnik wpływający na skalę i tempo rozwoju regionalnego i lokalnego (Kamińska 2011). Ponadto ukształtowany kapitał społeczny jest kreatorem innowacji społecznych, które definiowane są jako nowe pomysły (produkty, usługi, modele),

które jednocześnie spełniają potrzeby społeczne i zwiększają zdolność do wspólnego działania (Butkevičienė 2009; Murray i in. 2010).

Kapitał społeczny w literaturze przedmiotu definiowany jest jako cechy organizacji społecznej, takie jak zaufanie, wartości i relacje między jednostkami, które zwiększają ich efektywność w działaniach zbiorowych i czynią z nich wspólnotę, umożliwiając im osiągnięcie określonych celów niemożliwych do zrealizowania bez tej współpracy (Coleman 1998). Natomiast F. Fukuyama (1997) określa kapitał społeczny jako zestaw nieformalnych wartości i norm etycznych wspólnych dla członków określonej grupy i umożliwiających im skuteczne działanie. Zatem żeby mógł zaistnieć kapitał społeczny, mieszkańcy określonego terytorium muszą wyznawać podobne wartości, czyli tworzyć społeczność. R.D. Putnam (2008) kapitał społeczny określił jako zjawisko kulturowe, które obejmuje obywatelskie nastawienie członków społeczeństwa, normy społeczne wspierające działania wspólne oraz zaufanie interpersonalne i zaufanie obywateli do instytucji publicznych. A zatem to wzajemne zaufanie tworzy więzi wspólnotowe prowadzące do kształtowania się wśród ludzi postaw prospołecznych, aktywistycznych, zorientowanych na przyszłość. Ponadto zaufanie społeczne może zaistnieć tylko wtedy, gdy obserwuje się wysoki poziom spójności ekonomicznej, kiedy nie występują znaczące dysproporcje dochodowe wśród członków społeczności. Również jasno zdefiniowane prawa własności, sprawny system legislacyjny, finansowy i podatkowy oraz czytelne zasady współdziałania państwa z innymi podmiotami przyczyniają się do wzrostu kapitału społecznego (Kamińska 2010; Grabowska-Powaga 2016). Tymczasem z licznych, przede wszystkim socjologicznych, badań poziomu kapitału społecznego w Polsce wynika, że „Polska to nie jest kraj z kulturą zaufania” (Jarosz-Angowska i in. 2015), że poziom kapitału społecznego jest bardzo niski, wskazując przede wszystkim na historyczne przyczyny takiego stanu rzeczy.

W literaturze przedmiotu wyróżnia się czynniki i instrumenty kształtujące kapitał społeczny dzieląc je na instytucjonalne oraz społeczno-ekonomiczne. Do czynników instytucjonalnych należy m.in. polityka samorządu, która ma instrumenty legislacyjne, nadzorcze oraz informacyjno-edukacyjne. Czynniki społeczno-ekonomiczne, rozumiane jako inicjatywy partycypacyjne, dysponują instrumentami programowymi, szkoleniowymi, ale przede wszystkim finansowymi (Skawińska 2012). Instrumenty finansowe to granty kapitałowe, inwestycyjne, stypendia, staże i projekty, które są elementami polityki spójności i polityki rolnej Unii Europejskiej. W niniejszym artykule wzięto pod uwagę działania *Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich* – programu funkcjonującego w ramach wspólnej polityki rolnej, skierowanego na obszary wiejskie w Polsce w latach 2007–2013. Spośród wszystkich działań programu wybrano takie, które miały szczególny wpływ na podniesienie poziomu kapitału społecznego.

Nawiązując do zdefiniowanych instrumentów kształtowania kapitału społecznego, wyodrębniono trzy kierunki oddziaływania:

1. Informacyjno-edukacyjne w postaci działania *Szkolenia zawodowe dla osób zatrudnionych w rolnictwie i leśnictwie*, które miało na celu doskonalenie zawodowe rolników i właścicieli lasów, prowadzące do zwiększenia konkurencyjności i dochodowości działalności rolniczej oraz leśnej. Żeby na badanym obszarze kapitał społeczny mógł się rozwijać, powinno się niwelować dysproporcje rozwojowe, dlatego szkolenia skierowane do rolników chcących unowocześniać swoją działalność, zostały wybrane jako inicjatywa mająca dążyć do spójności ekonomicznej gospodarstw.
2. Programowe, w ramach których wyróżniono:
  - Działanie *Grupy producentów rolnych*, które zachęcało do zrzeszania się i współpracy producentów rolnych w zakresie dostosowania ich działalności do wymogów rynkowych. Prowokowało do wspólnych inwestycji, negocjacji, wspólnych kanałów dystrybucji dóbr na rynek, jak również wspólnej strategii marketingowej. Doświadczenie rolnika działającego w ramach prosperującej grupy producentów, pozwala na szerszą perspektywę rozwoju jego gospodarstwa oraz całego obszaru produkcyjnego w zmieniających się warunkach rynkowych.
  - Działania osi 4 LEADER (*Wdrażanie lokalnych strategii rozwoju; Wdrażanie projektów współpracy; Funkcjonowanie lokalnej grupy działania, nabywanie umiejętności i aktywizacja*) charakteryzują się podejściem przekrojowym, skoncentrowanym na aktywizację mieszkańców obszarów wiejskich poprzez budowanie kapitału społecznego na wsi. Aktywizacja społeczności wiejskich przez inicjowanie działań oddolnych, takich jak opracowanie lokalnej strategii rozwoju oraz realizacji wynikających z niej innowacyjnych projektów łączących zasoby, wiedzę i umiejętności przedstawicieli trzech sektorów: publicznego, gospodarczego i społecznego. Przedstawiciele tych trzech środowisk tworzą lokalną grupę działania – partnerstwo międzysektorowe, które samodzielnie wybiera projekty, a ich realizacja przyczyni się do osiągnięcia celów wspólnie opracowanej strategii. Takie działanie ma wzmocnić poczucie lokalnej wspólnoty, podnieść jakość zarządzania oraz wzmocnić kapitał społeczny na obszarach wiejskich (*Program... 2013*).
3. Finansowe, wśród których wybrano działania:
  - *Ułatwianie startu młodym rolnikom* to jednorazowa pomoc finansowa skierowana do osób przed 40. rokiem życia, które posiadając odpowiednie kwalifikacje, rozpoczynały działalność rolniczą lub prowadziły gospodarstwo nie dłużej niż 5 lat. Z wielu badań wynika, że dobrze jest gdy gospodarstwa rolne są kierowane przez osoby młode. Ponieważ posiadają one zdecydowanie szerszy horyzont planowania i są bardziej zaangażowane w rozwój zarządzanego przez nich gospodarstwa rolnego. Młodzi rolnicy są otwarci

na innowacyjne rozwiązania i bardziej świadomi ekologicznie, są także bardziej skłonni do kooperacji w zakresie produkcji, magazynowania i dystrybucji dóbr (Davis i in. 2013). Młodzi użytkownicy gospodarstw rolnych rozumieją potrzebę partycypacji społecznej w zarządzaniu rozwojem lokalnym, są więc ważnym elementem kapitału społecznego na obszarach wiejskich.

- *Różnicowanie w kierunku działalności nierolniczej* to działanie, z którego była możliwość wsparcia pozarolniczej przedsiębiorczości w gospodarstwach rolnych. Rolnik lub członkowie jego rodziny, rozumiejąc potrzebę dywersyfikacji dochodów w gospodarstwie, mogli pozyskać zwrot części kosztów powołania pozarolniczej działalności gospodarczej. Najczęściej zakładano przedsiębiorstwa świadczące usługi na rzecz mieszkańców wsi, rolnictwa i gospodarki leśnej oraz usługi w zakresie turystyki i agroturystyki. Aktywni zawodowo domownicy rolnika stanowią niezbędnych do rozwoju kapitału społecznego członków społeczności (Rudnicki i in. 2016).
- *Tworzenie i rozwój mikroprzedsiębiorstw* to działanie skierowane do osób nie prowadzących działalności rolniczej, chcących zlokalizować firmę na wsi. Mikroprzedsiębiorstwa stanowią o wielofunkcyjnym rozwoju obszarów wiejskich, który polega na zróżnicowaniu gospodarki w celu poprawy warunków życia i pracy ludności wiejskiej (Rudnicki i in. 2016).

Wysoki stopień kapitału społecznego na obszarach wiejskich oznacza taką sytuację, kiedy kreatorami rozwoju lokalnego są świadomi pracownicy samorządu, nowocześni i rynkowi rolnicy, dobrze prosperujące lokalne firmy oraz organizacje społeczne, które wspólnie dążą do harmonijnego rozwoju społecznego i gospodarczego. Jak wskazuje K. Zajda (2011), wspieranie form współpracy opartych na działaniach *fair play* może okazać się jednym z narzędzi stymulowania wzrostu kapitału społecznego. Innymi słowy, partnerstwo jako forma kooperacji może okazać się pomocne w walce z deficytem kapitału społecznego.

2. Materiał i metodyka badań

Celem niniejszego artykułu jest analiza przestrzenna wykorzystania możliwości kształtowania kapitału społecznego na obszarach wiejskich województwa kujawsko-pomorskiego, poprzez pozyskane środki w ramach *Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich* (PROW), w perspektywie finansowej 2007–2013. Spośród wszystkich 22 działań ujętych w cztery osie PROW, wybrano 8 działań, które zdaniem autorów mogły mieć wpływ na podniesienie poziomu kapitału społecznego na badanym obszarze. Wyodrębniono następujące działania:

- 111. Szkolenia zawodowe dla osób zatrudnionych w rolnictwie i leśnictwie;
- 112. Ułatwianie startu młodym rolnikom;
- 142. Grupy producentów rolnych;
- 311. Różnicowanie w kierunku działalności nierolniczej;

- 312. Tworzenie i rozwój mikroprzedsiębiorstw;
- 413. Wdrażanie lokalnych strategii rozwoju;
- 421. Wdrażanie projektów współpracy;
- 431. Funkcjonowanie lokalnej grupy działania, nabywanie umiejętności i aktywizacja.

Badania przeprowadzono w oparciu o bazę danych dotyczących wartości zrealizowanych płatności PROW, w układzie gmin, pozyskaną z Agencji Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa (ARIMR), według stanu na 31.03.2017 roku. Dodatkowo w analizie wykorzystano dane o liczbie ludności według stanu na 31.12.2010 roku, udostępnione przez Bank Danych Lokalnych, GUS, dla gmin wiejskich i miejsko-wiejskich województwa kujawsko-pomorskiego.

Procedura badawcza zakładała w pierwszej kolejności konstrukcję wskaźnika wartości zrealizowanych płatności według wyodrębnionych działań w przeliczeniu na 1 mieszkańca w zł. Następnie obliczono tablicę rozkładu współczynnika korelacji Pearsona na poziomie istotności 0,01. W dalszej kolejności w oparciu o wskaźnik zrealizowanych płatności, obliczony dla wszystkich wyróżnionych działań, przeprowadzono klasyfikację gmin wykorzystując hierarchiczną analizę skupień metodą Warda.

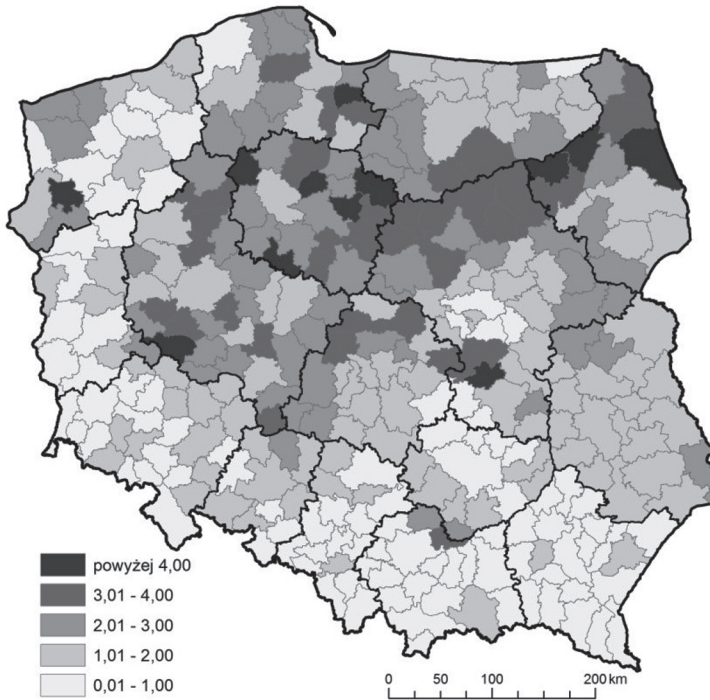
3. Wyniki badań

Efektom przemian demograficznych zachodzących na terenach wiejskich, a obejmujących ruch naturalny i przemieszczenia ludności, są również zmiany struktury demograficznej użytkowników gospodarstw rolnych. Z punktu widzenia rozwoju rolnictwa, swoistym motorem napędowym są rolnicy młodzi. Wzrost ich liczby wskazuje na sprawność procesu wymiany pokoleń. Jako że wiąże się to również ze wzrostem udziału osób lepiej wykształconych, podnosi poziom przedsiębiorczości i innowacyjności w rolnictwie; w znacznym stopniu wpływa także na aktywność gospodarstw rolnych w zakresie pozyskiwania środków UE (por. Zegar 2006; Rudnicki 2009).

Polska wśród 28 krajów – członków UE, wyróżnia się korzystną strukturą wiekową kierowników gospodarstw rolnych, z relatywnie wysokim udziałem młodych kierowników gospodarstw rolnych. Podobna sytuacja – w ujęciu regionalnym – dotyczy województwa kujawsko-pomorskiego, gdzie młodzi rolnicy stanowią ok. 16% wszystkich osób zarządzających gospodarstwami rolnymi, przy jednocześnie niskim udziale rolników w wieku starszym (55 lat i więcej) – 24,3% (Rudnicki i in. 2017).

Znajduje to odzwierciedlenie w rozkładzie przestrzennym wskaźnika obrazującego relację liczby młodych kierowników gospodarstw rolnych (do 34. roku życia) do liczby kierowników w wieku 65 lat i więcej. Jak pokazano na ryc. 1, kujawsko-pomorskie pozytywnie wyróżnia się na tej płaszczyźnie; jedna osoba

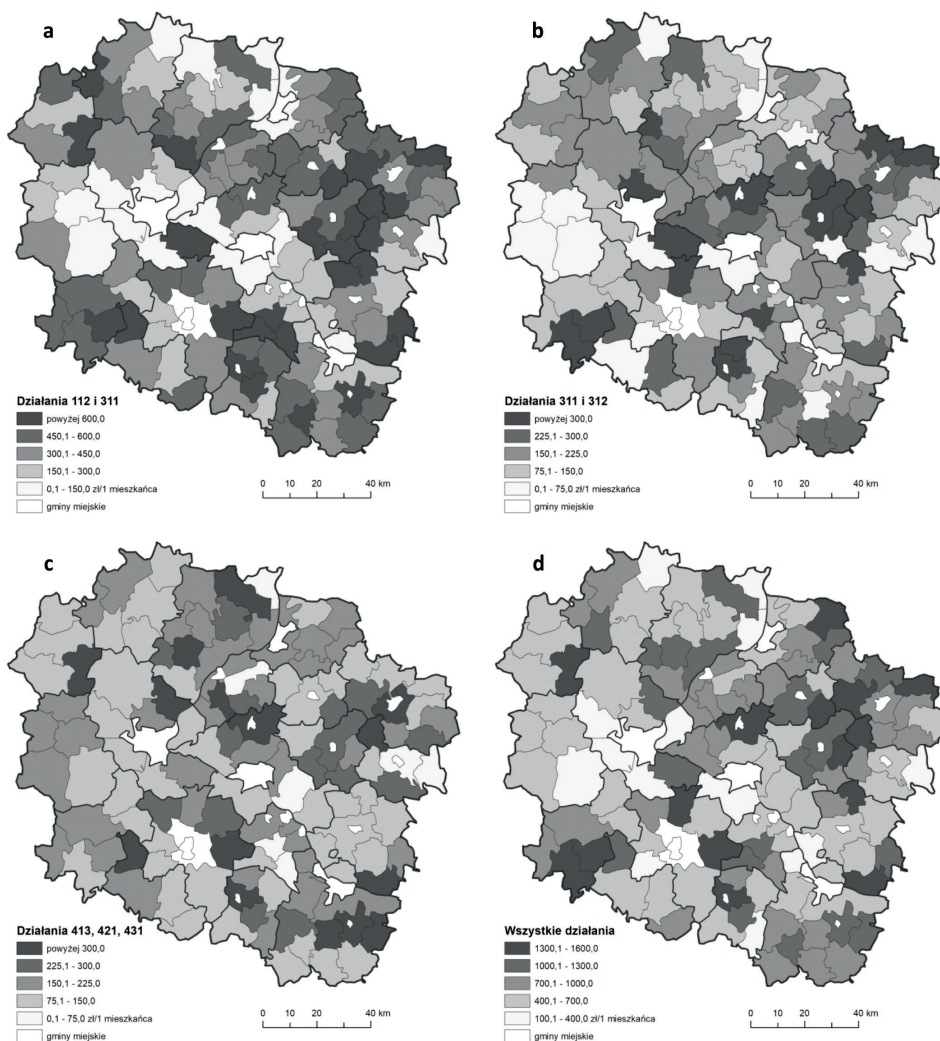
starsza „zastępowana” jest przez więcej niż 2 osoby młode (młodych kierowników gospodarstw rolnych) (*ibidem*). Szczególnie korzystna sytuacja występuje we wschodniej części województwa, gdzie na jednego kierownika gospodarstwa rolnego w wieku emerytalnym przypada powyżej 3 młodych kierowników.

Ryc. 1. Relacja między liczbami kierowników gospodarstw rolnych w wieku do 34 lat a powyżej 65 lat

Źródło: R. Rudnicki i in. (2017)

W okresie finansowym 2007–2013 w ramach 8 analizowanych działań PROW, na terenie województwa kujawsko-pomorskiego wydatkowano blisko 760 mln zł, co przełożyło się na kwotę 362,1 zł w przeliczeniu na 1 mieszkańca województwa. W odniesieniu do obszarów wiejskich (uwzględniono gminy wiejskie i gminy miejsko-wiejskie), wielkość wydatkowania zmniejszyła się nieznacznie do około 750 mln zł, jednak na jednego mieszkańca obszarów wiejskich w województwie przypadała kwota niemal dwukrotnie wyższa: 694,2 zł. Aktywność ludności z poszczególnych gmin w pozyskiwaniu funduszy UE była zróżnicowana; uzależniona zarówno od zainteresowania, jak i charakteru poszczególnych działań i ich przeznaczenia – zdefiniowanych adresatów (ryc. 2).

Ryc. 2 (abcd). Środki rozdysponowane w ramach analizowanych działań programu PROW w gminach województwa kujawsko-pomorskiego

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych ARiMR i BDL GUS

Analizę poziomu absorpcji funduszy UE w ramach wybranych działań PROW przeprowadzono uwzględniając wysoką, istotną korelację między wskaźnikami wartości zrealizowanych płatności przypadających na 1 mieszkańca, dla wybranych działań. W odniesieniu do absorpcji środków UE w ramach działań *Ułatwienie startu młodym rolnikom* i *Różnicowanie w kierunku działalności nierolniczej* (por. ryc. 2a), które w przeprowadzonych badaniach wyraźnie ze sobą korelowały, wysoki udział środków wydatkowanych zaznaczył się w północno-wschodniej

części województwa, a także w wybranych gminach z powiatów: inowrocławskiego i żnińskiego. Z drugiej strony, najniższy poziom wykorzystania funduszy zanotowano przede wszystkim w gminach otaczających miasta Bydgoszcz i Toruń, ale także Grudziądz i Włocławek, co wiązać należy z podmiejskim charakterem tychże jednostek i spadkiem znaczenia funkcji rolniczej na tych obszarach. Z opisywanej prawidłowości wyróżnia się gmina Solec Kujawski, która pomimo położenia w bezpośrednim sąsiedztwie Bydgoszczy, ma mało podmiejski charakter, z wysokim udziałem lasów i użytków rolnych.

Z kolei w odniesieniu do środków z działań *Różnicowanie w kierunku działalności nierolniczej* i *Tworzenie i rozwój mikroprzedsiębiorstw* (por. ryc. 2b), zaobserwowano wyraźny udział gmin podmiejskich. Należy wiązać to z faktem, że działania te, wspierające rozwój działalności nierolniczej i rozwój mikroprzedsiębiorstw, skierowane są nie tylko do ludności rolniczej, lecz wszystkich mieszkańców terenów wiejskich. W tym przypadku specyfika stref podmiejskich uwidacznia się w potencjale kapitału ludzkiego, zasilanego poprzez strumienie napływu „nowych” mieszkańców, przede wszystkim ludności miejskiej, czego dowodzą wysokie wartości współczynnika imigracji, dochodzące do 35% (Gierańczyk, Szyda 2017). W omawianych jednostkach, w efekcie intensywnego rozwoju procesów urbanizacyjnych, obserwuje się wzrost zachowań społecznych i wysoką aktywność w zakresie rozwoju przedsiębiorczości.

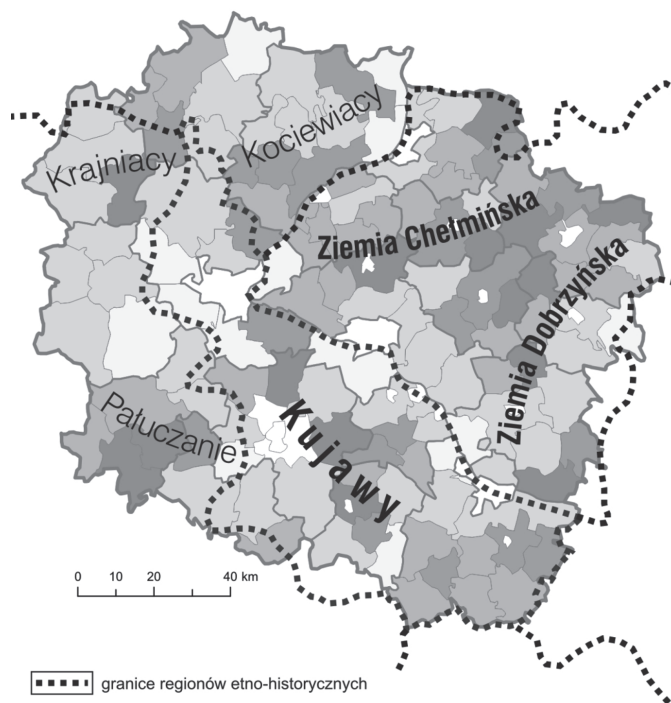
Kolejną grupę działań, których rola zaznaczyła się w przeprowadzonych badaniach, były te związane z osią LEADER (por. ryc. 2c). W tym przypadku, oprócz wysokiej aktywności gmin z północno-wschodniej części województwa oraz jednostek z powiatu inowrocławskiego, wysoką absorpcję środków zaobserwowano również na terenach wiejskich zlokalizowanych wokół takich małych miast, jak: Chełmża i Kowal; częściowo również w strefach podmiejskich Bydgoszczy i Torunia. Aktywność przywołanych jednostek w zakresie osi 4. w przeważającym stopniu wiązała się z działaniem 413, tj. wdrażaniem lokalnych strategii rozwoju, a także funkcjonowaniem lokalnych grup działania (działanie 431). Wspierana jest więc działalność oddolna społeczności lokalnych, które mogą zmieniać własne otoczenie, co niewątpliwie wpływa na kształtowanie kapitału społecznego (por. Szamrowski, Pawlewicz 2015).

Opisywane prawidłowości znalazły odzwierciedlenie w przestrzennym zróżnicowaniu wartości wskaźnika absorpcji środków finansowych ze wszystkich analizowanych działań, gdzie zaobserwowano nawet 15-krotne różnice w kwocie pozyskanych środków w przeliczeniu na 1 mieszkańca gminy (por. ryc. 2d). Na terenie województwa kujawsko-pomorskiego zależność ta zaznacza się wyraźnie – największą aktywnością w wydatkowaniu środków UE, w ramach analizowanych działań, wykazały się przede wszystkim gminy, w których stopień intensywności organizacji produkcji rolniczej według Kopcia został oceniony jako bardzo wysoki (Rudnicki 2015). Właściwym zatem wydaje się być stwierdzenie, że

w kontekście wykorzystania środków finansowych UE dla wzmocnienia i rozwoju kapitału społecznego istotną rolę odgrywa zaangażowanie użytkowników gospodarstw rolnych. Ich aktywne gospodarowanie na obszarach wiejskich przekłada się również na inicjowanie działalności oddolnych i budowaniu aktywnej postawy społeczności lokalnych.

W kontekście rozwoju kapitału społecznego i aktywności mieszkańców obszarów wiejskich, warto podkreślić również, że wyniki przeprowadzonych badań ukazały zróżnicowanie poziomu absorpcji środków UE w poszczególnych regionach historyczno-etnograficznych z obszaru województwa kujawsko-pomorskiego (por. ryc. 3). Regiony te zmieniały się pod wpływem licznych uwarunkowań zewnętrznych, ale również w związku z rozwojem wewnętrznym, do dziś jednak zachowała się – przynajmniej częściowo – ich odrębność kulturowa i wyznawany system wartości społecznych. W województwie kujawsko-pomorskim najbardziej aktywnymi, a tym samym największymi beneficjentami funduszy unijnych byli mieszkańcy Ziemi Chełmińskiej i Dobrzyńskiej, Pałuczanie, Kociewiacy, a także Kujawiacy z terenu tzw. Czarnych Kujaw (południowa część regionu Kujawy).

Ryc. 3. Regiony historyczno-etnograficzne na obszarze województwa kujawsko-pomorskiego w relacji do wielkości środków rozdysponowanych w ramach programu PROW (por. ryc. 2d)

Źródło: opracowanie własne na podstawie *Atlasu Obszarów Wiejskich w Polsce*

Przeprowadzona klasyfikacja z wykorzystaniem hierarchicznej analizy skupień metodą Warda, pozwoliła na wyodrębnienie 5 grup (skupień) – jednorodnych pod względem poziomu absorpcji funduszy UE oraz kierunków ich wykorzystania.

Najbardziej korzystna sytuacja wystąpiła w gminach tworzących skupienie 4 i 5 (tab. 1, ryc. 4). W jednostkach tych (łącznie 31) absorpcja środków z analizowanych działań była jedną z najwyższych w regionie; średnio w gminie pozyskano 8,45 mln zł i 6,22 mln zł odpowiednio w grupie 5 i 4, tj. kwotę blisko 1200 zł przypadającą na 1 mieszkańca obszaru. W gminach obu grup zaobserwowano relatywnie wysoką absorpcję funduszy w ramach działań *Ułatwienie startu młodym rolnikom* i *Wdrażanie lokalnych strategii rozwoju*. Jednocześnie skupienie 4 utworzyły jednostki wyróżniające się rozwojem mikroprzedsiębiorczości (dominacja działania 312), skupienie 5 natomiast gminy o bardzo dużej roli grup producentów rolnych (dominacja działania 142). Co więcej, wyłącznie w tych grupach znalazły się gminy (tylko wybrane jednostki), na terenie których aktywnie rozwijały swoją działalność lokalne grupy działania.

Tabela 1. Charakterystyka skupień wyróżnionych w wyniku przeprowadzonej klasyfikacji

Skupienie	Poziom absorpcji środków UE	Średnia kwota pozyskanych środków UE na 1 mieszkańca [zł]	Średnia kwota pozyskanych środków UE na gminę [mln zł]	Dominujące kierunki absorpcji	Frekwencja w grupie
I.	niski	414,9	4,87	brak	33 jednostki
II.	przeciętny	704,0	5,53	112; 413 na relatywnie niższym poziomie absorpcji	48 jednostek
III.	wysoki	1 119,6	5,08	112; 413; w mniejszym stopniu 312	15 jednostek
IV.	bardzo wysoki	1 183,8	6,22	312; 431; w mniejszym stopniu 112	7 jednostek
V.	bardzo wysoki	1 175,6	8,45	142; 431; w mniejszym stopniu 112	24 jednostki

Źródło: opracowanie własne.

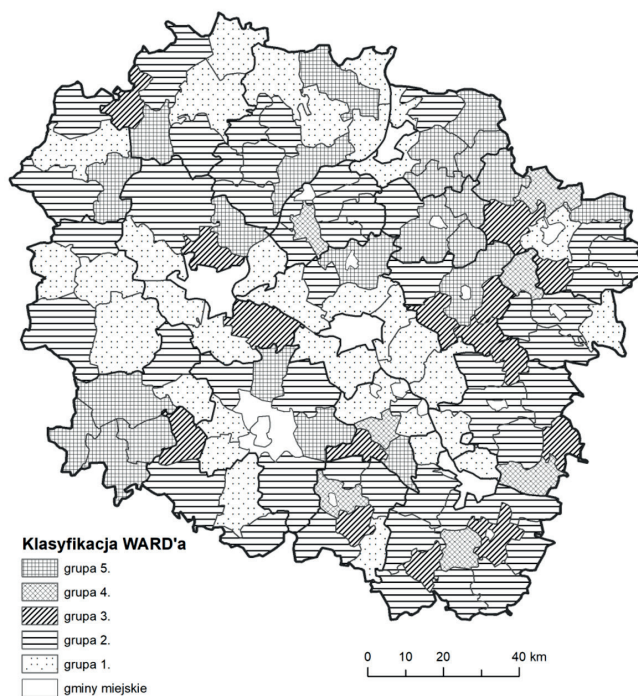
Równie korzystna sytuacja wystąpiła w gminach, które utworzyły skupienie 2 (15 jednostek). Stopień wydatkowania w nich środków UE uznano za wysoki. Wprawdzie wartość wskaźnika średniej kwoty pozyskanej przez gminę była raczej niekorzystna (5,08 mln zł), przy czym suma przypadająca na 1 mieszkańca obszaru była tylko nieznacznie niższa niż w gminach skupienia 4 i 5 i wyniosła nieco ponad 1 100 zł. Aktywność opisywanych jednostek w największym stopniu

obejmowała działania 112 i 413 – na poziomie najwyższym wśród wszystkich gmin województwa, w mniejszym zaś stopniu wiązała się z rozwojem małych przedsiębiorstw (działanie 312). W odniesieniu do pozostałych działań, zaangażowanie ze strony gmin nie wystąpiło niemal wcale.

W gminach tworzących skupienie 3 (48 jednostek) poziom absorpcji środków UE był zauważalnie niższy; przy relatywnie wysokim poziomie średnim dla gmin (5,52 mln zł), kwota przypadająca na 1 mieszkańca wyniosła 704 zł.

Aktywność gmin w odniesieniu do grupy działania oceniono na poziomie przeciętnym, choć zaobserwowano dość wysoki, w porównaniu do pozostałych jednostek, poziom wykorzystania środków przyznawanych w ramach wspierania młodych rolników (działanie 112) oraz wdrażania lokalnych strategii rozwoju (działanie 413).

Skupienie 1 utworzyły gminy, których aktywność w pozyskiwaniu środków UE w ramach społecznych działań programu PROW była najmniejsza. W jednostkach tych pozyskano średnio 4,87 mln zł, a wartość rozdysponowanych środków przypadająca na 1 mieszkańca była niemal trzykrotnie niższa niż w gminach o bardzo wysokim poziomie absorpcji.

Ryc. 4. Klasyfikacja przestrzenna poziomu absorpcji środków UE z zastosowaniem hierarchicznej analizy skupień metodą Warda

Źródło: opracowanie własne

W odniesieniu do relacji przestrzennej gmin tworzących poszczególne skupienia, ich rozmieszczenie bardzo wyraźnie koresponduje z przestrzennym rozkładem wartości wskaźnika absorpcji środków UE ogółem, z niewielkimi odstępstwami, obejmującymi wybrane gminy powiatów: chełmińskiego, świeckiego, wąbrzeskiego i brodnickiego.

4. Podsumowanie

W artykule podjęto próbę zbadania możliwości kształtowania kapitału społecznego na obszarach wiejskich województwa kujawsko-pomorskiego, wykorzystując analizę przestrzenną absorpcji środków rozdysponowanych w ramach wybranych działań *Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich* w perspektywie finansowej 2007–2013. Analiza wykazała, że:

1. Ocena relacji przestrzennej pomiędzy liczbą młodych kierowników gospodarstw rolnych w wieku do 34 lat przypadającą na kierowników powyżej 65. roku życia a poziomem absorpcji środków UE pozwala sądzić, że największą aktywnością w zakresie absorpcji funduszy UE wykazali się młodzi właściciele gospodarstw rolnych. Posiadają oni zdecydowanie szerszy horyzont planowania i są bardziej zaangażowani w rozwój zarządzanych przez nich gospodarstw rolnych, ale i wsi w ogóle (por. Rudnicki i in. 2017).
2. Spośród 8 badanych działań PROW mających wpływ na kształtowanie kapitału społecznego w województwie kujawsko-pomorskim, istotnie korelowały ze sobą działania:
  - Wsparcie dla młodych rolników i różnicowanie w kierunku działalności nierolniczej;
  - Różnicowanie w kierunku działalności nierolniczej i wsparcie mikroprzedsiębiorstw;
  - wszystkie trzy działania w ramach osi 4. LEADER.
3. Wpływ środków z Unii Europejskiej na kształtowanie kapitału społecznego na obszarach wiejskich województwa kujawsko-pomorskiego był najbardziej znaczący w powiatach żnińskim i inowrocławskim oraz w północno-wschodniej części województwa (pow. golubsko-dobrzyński, wąbrzeski, grudziądzki, brodnicki). W dużym stopniu koresponduje to z wydzielonymi w przestrzeni województwa regionami etnograficznymi. Wśród cech odróżniających poszczególne regiony od siebie, oprócz odrębnych tradycji, gwary czy ubioru, wspomnieć należy również różny poziom przedsiębiorczości czy dominujący typ gospodarki, a tym samym poziom rozwoju ekonomicznego.
4. Mając na uwadze wielkość rozdysponowanych środków UE, a także kierunki ich wykorzystania, obszary wiejskie w województwie kujawsko-pomorskim podzielić można na 2 grupy: tereny wiejskie rolnicze oraz tereny wiejskie zurbanizowane. Grupę pierwszą charakteryzuje większa efektywność w pozyski-

waniu funduszy unijnych, podyktowana m.in. liczbą działań skierowanych do ludności rolniczej. Ponadto wyróżnia ją korzystanie ze środków pomocowych na różnicowanie działalności gospodarczej. Jednostki należące do grupy drugiej wykazują szczególną aktywność w pozyskiwaniu funduszy wspomagających mikroprzedsiębiorczość na obszarach wiejskich. W grupie tej zaobserwowano ponadto aktywność w zakresie aktywizacji społeczeństwa poprzez zawiązywanie lokalnych grup działania oraz tworzenie inicjatyw oddolnych.

Literatura

- Butkevičienė E., 2009, *Social Innovations in Rural Communities: Methodological Framework and Empirical Evidence*, „Social Sciences”, 1(63), Kaunas University of Technology: 80–88.
- Coleman J.S., 1998, *Social Capital in the Creation of Human Capital*, „American Journal of Sociology”, 94: 95–120.
- Davis J., Caskie P., Wallace M., 2013, *Promoting Structural Adjustment in Agriculture: The Economics of New Entrant Schemes for Farmers*, „Food Policy”, 40: 90–96.
- Fukuyama F., 1997, *Zaufanie. Kapitał społeczny a droga do dobrobytu*, przeł. A. Śliwa, L. Śliwa, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Gierańczyk W., Szyda B., 2017, *Wpływ migracji wewnętrznych na sytuację demograficzną w województwie kujawsko-pomorskim*, [w:] Hrynkiewicz J., Potrykowska A. (red.), *Sytuacja demograficzna województwa kujawsko-pomorskiego jako wyzwanie dla polityki społecznej i gospodarczej*, Rządowa Rada Ludnościowa, Warszawa: 112–128.
- Grabowska-Powaga A., 2016, *Uwarunkowania kształtowania kapitału społecznego – odniesienia do Polski*, „Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu”, 449, Wrocław: 169–176.
- Jarosz-Angowska A., Angowski M., Kijek T., 2015, *The Creation of Social Capital in Rural Areas in the Lubelskie Region*, International Scientific Conference RURAL DEVELOPMENT 2015, Lithuania: 1–6.
- Kamińska W., 2010, *Przestrzenne zróżnicowanie kapitału ludzkiego i społecznego na obszarach wiejskich województwa świętokrzyskiego*, [w:] Kamińska W., Heffner K. (red.), *Kapitał ludzki i społeczny w procesie rozwoju obszarów wiejskich*, „Studia KPZK PAN”, 126, Warszawa: 120–143.
- Kamińska W., 2011, *Kapitał ludzki i społeczny na obszarach wiejskich w Polsce. Przykład województwa świętokrzyskiego*, Instytut Geografii UH-P Jana Kochanowskiego, Kielce.
- Murray R., Caulier-Grice J., Mulgan G., 2010, *The Open Book of Social Innovation*, NESTA: 1–219.
- Program Rozwoju Obszarów Wiejskich 2007–2013*, Agencja Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa, Warszawa.
- Putnam R.D., 2008, *Samotna gra w kręgle. Upadek i odrodzenie wspólnot lokalnych w Stanach Zjednoczonych*, przeł. P. Sandura, S. Szymański, Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne, Warszawa.

- Rudnicki R., 2009, *Renty strukturalne jako czynnik przemian agrarnych i demograficznych w rolnictwie polskim w latach 2004–2006*, Bogucki Wydawnictwo Naukowe, Poznań.
- Rudnicki R., 2015, *Intensywność produkcji rolniczej 1:1 000 000*, Internetowy Atlas Województwa Kujawsko-Pomorskiego, red. nacz. Zenon Kozieł, Urząd Województwa Kujawsko-Pomorskiego, Toruń.
- Rudnicki R., Dubownik A., Biczkowski M., 2016, *Diversification of sources of income in agricultural holdings in the context of multi-functional development of rural areas in Poland*, „Belgeo”, 4: 1–17.
- Rudnicki R., Dubownik A., Szyda B., 2017, *Wsparcie Unii Europejskiej dla gospodarstw młodych rolników a struktura wieku kierowników gospodarstw rolnych w Polsce*, „Biuletyn KPZK PAN”, 267: 50–69.
- Skawińska E., 2012, *Kapitał społeczny w rozwoju regionu*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Szamrowski P., Pawlewicz A., 2015, *Praktyczne aspekty wdrażania podejścia Leader na przykładzie Lokalnych Grup Działania i Lokalnych Grup Rybackich funkcjonujących w województwie warmińsko-mazurskim*, [w:] Pancer-Cybulska W., Szostak E. (red.), *Unia Europejska 10 lat po największym rozszerzeniu*, „Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu”, 380: 233–244.
- Zajda K., 2011, *Czym jest kapitał społeczny mieszkańców polskiej wsi, jak go mierzyć i czy warto inwestować w jego wzmocnienie?*, „Acta Universitatis Lodzianensis. Folia Sociologica”, 37: 171–185.
- Zegar J.S., 2006, *Źródła utrzymania rodzin związanych z rolnictwem*, „Studia i Monografie”, 133, IERiGŻ-PIB, Warszawa.

Źródła internetowe

www.igipz.pan.pl/atlas-obszarow-wiejskich-zgwirl.html.

CREATION POSSIBILITIES OF SOCIAL CAPITAL IN RURAL AREAS OF KUJAWSKO-POMORSKIE VOIVODESHIP BASED ON FUNDS FROM THE EUROPEAN UNION

Abstract: The article discusses the problem of the possibilities of shaping social capital in kujawsko-pomorskie voivodeship, by absorbing funds from UE – Rural Development Program, in the financial perspective 2007–2013.

Among all of 22 priorities from RDP only 8 of them were chosen – those which may have the biggest influence for the social capital growth in voivodeship area. The data from Agency for Restructuring and Modernisation of Agriculture (ARMA), for all gminas of kujawsko-pomorskie were used in this paper. The payment value indicator for all priorities *per capita* in PLN was created. Furthermore the gminas classification was prepared by using the Ward’s hierarchical cluster analysis.

The priorities for economic activity differentiation in rural areas and micro-enterprises development were highly correlated. They were mainly used in gminas with the highest level of UE funds for young farmers absorbing. Also the level of absorbing the UE funds from all of LEADER axis priorities was high and they were all correlated.

The biggest influence of the level of RDP program funds absorption for social capital creation of rural areas was observed in gminas of żniński and inowrocławski poviats and also in the NE part of kujawsko-pomorskie voivodeship (gminas of golubsko-dobrzyński, wąbrzeski, grudziądzki and brodnicki poviats). The spatial distribution of the value of UE payment indicator per 1 person depends on the age of farm managers. In addition, it refers to the historical-ethnographic regions in the kujawsko-pomorskie voivodeship.

Keywords: social capital, village, Rural Development Program, kujawsko-pomorskie voivodeship.

Dr Anna Dubownik, dr Barbara Szyda, dr hab. Roman Rudnicki, prof. nadzw. UMK

Katedra Gospodarki Przestrzennej i Turystyki

Wydział Nauk o Ziemi

Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu

e-mail: a_dubownik@umk.pl; bszyda@umk.pl; rudnickir@umk.pl